

СРОДСТВО ПО ИЗБОР: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ НА ВРЕМЕТО В ДИАЛОГА БОТЕВ - РАКОВСКИ

Мария Георгиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ELECTIVE AFFINITIES: CONCEPTUALIZATIONS ON TIME IN THE DIALOGUE BOTEV - RAKOVSKI

Maria Georgieva

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The paper explores the poetic relationship between Georgi Rakovski and Hristo Botev through a comparative analysis of the time constructions in some of their works. It focuses on the reception of constructive elements from the poetry of Rakovski and their revaluation and representation in Botev's works. The main observations are related to the poems “The Forest Traveler” and “Hadji Dimitar” and their intertextual relationship and in particular the re-creation of the mythological model regarding the care by the wood nymphs. The result is intriguing with respect to the holistic approach of putting “the hero” in the axis of the Bulgarian Revival literature.

Keywords: Bulgarian Revival literature, Hristo Botev, Georgi Rakovski, comparative analysis, intertextual relationship

Интересен е първоначалният сблъсък, който поражда тази тема. Не си представяме Ботев като човек, който ще анализира поетическите си връзки с Раковски, докато пише в екстаз „Жив е той, жив е!“ . За нас „организацията на времето при Ботев непосредствено изразява темперамента на поета, неспокойната му природа, светогледа и чувствителността му“ (Протохристова/Protohristova 2010: 12). Защото всичко, което той пише, е отражение на личния му свят. Защото го четем през личната му биография и не можем да възприемем поезията му като просто добре обигран поетически език. И в този контекст не си представяме как Ботев, обсебен от идеите на Раковски, внимателно „наглася“ творбите си като отговор. Но аз и не твърдя подобно нещо. Това, което ще докажа

е, че *сродството по избор* е органично, напълно естествено¹ и е доказателство, че великите поети не се „пръкват“ в литературата просто така², без аналог. Ботев има аналог. И той е Раковски.

Самият Ботев конституира *сродството* си на две нива. Исторически той става наследник на революционното дело на Раковски, като застава начело на БРЦК (организацията – приемник на идеите на Раковски за освобождение). А в поетически план Ботев заема ядрото, смисловия конструкт в поезията на Раковски, и го преосмисля с оглед на абсолютното измерение, което иска да съгради.

Директни конструктивни сходства наблюдаваме между стихотворенията „Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853“ и „На прощаване в 1868 г.“. Печалната картина в „На прощаване в 1868 г.“, в която юнакът не се завръща, но има последно желание и отправя призив към майката, намира праобраза си в „Отлъчие“³.

Можем да приемем, че мотивът за неосъщественото завръщане е разгърнат от Ботев. В „На прощаване в 1868 г.“ заветът към майката не се отнася само до надгробния надпис, символ на желаната, проектирана съзнателно памет в „Отлъчие“. Съществено то се изразява в приемствеността между поколенията. „Невръстните братя“, които трябва да разберат за тези преди тях по един или друг начин (чрез словото на майката, или чрез юнашката песен) и да последват примера им. Много по-важна роля играе и колективната памет на народа, който помни героя си. Гробът на юнака е символен, не остава заровен в миналото (както в „Отлъчие“). Духът е този, който продължава да живее в делата на приемниците, в словото на народа. Тези твърдения се доказват, когато погледнем темпоралния строеж на двете произведения.

На пръв поглед в цялото произведение на Раковски времето е конструирано логически: минало, което въздейства на настоящето и е причина за бъдещето (трагично), с фокус върху миналото и

¹ Приемам сродството като заложеното в човека концептуално влияние, което личността (както става ясно и в текстовете на поетите) избира дали да последва.

² По-подробно вж. Bloom/Блум 1997.

³ По-подробно вж. Аретов/Aretov 2008, [http](http://).

настоящото, като тази структура не търпи изменения дори на граматическо ниво. Но особеното в текста е, че същината на творбата е представена в ретроспекция. Сбогуването на лирическият герой с отечеството и майката (които могат спокойно да се приемат и като един и същи субект) е само причинно-следствената връзка от представената история, а лирическият герой репрезентира миналото и само миналото като стремеж:

свещени дълг и мене **зове** да ида,
В юнашко пъприще жарко, с **устремление**
За вяра храборно д'а умра и за свобода...

(Раковски/Rakovski 1983: 428)

Нещо повече – миналото има способността да „привиква“. Юнакът е позован, не само той се стреми кам миналото, а и миналото се стреми към него:

ужасний час веке се той приближи
да мене от тебе далеч расте

(Раковски/Rakovski 1983: 429)

Така не само се нарушава линеарният ход на времето, но се създава усещането за „всепоглъщащото минало“ като неотменима и непреодолима твърдост. И като връща действието в ръцете на миналото, Раковски логично не позволява на бъдещето да се реализира като активна част от пространствено-времевия континуум. „Бъдещето“ не е несигурно, както при Ботев, който създава два изхода (на гибелта и победата) в „На прощаване в 1868 г.“. Тук резултатът е ясен. Когато майката разбере за смъртта на героя, тя трябва да потърси лобното му място и да съгради гроб с вечните думи „За вяр’ и за слобода погина славен!“.

Въпросът за бъдещето в края на творбата се превръща много повече в отговор. Времето като конструкция е предопределено и абсолютно и затова бъдеще не съществува. То може да се реализира единствено в паметта, в миналото. Там, където е гробът. За лирическият говорител, а и за читателя няма съмнение, че „това, което е писано, ще се случи“.

В „На прощаване в 1868 г.“ нещата стоят по различен начин. Целият минал момент се конвертира, излива се в настоящето,

като на граматическо ниво това е решено чрез преминаване от минало към сегашен темпорален план:

там, дето аз съм пораснал
и първо мляко засукал;
там, дето либе хубаво
черни си очи вдигнеш
и с оназ тиха усмивка
в скръбно ги сърце впиеш;
там, дето баща и братя
черни **чернеят** за мене!...

(Ботев/Botev 2005: 33)

В случая етимологичната фигура „черни чернеят“ създава усещане не просто за тоталност на битието. Тя изразява прехода на миналото в абсолютното настояще. Миналото вече се е изляло в настоящето. Затова след нея лирическият говорител „се връща“ в настоящия момент. В този контекст бих желала да разширя обхвата на тезата на Клео Протохристова за „отхвърлянето на миналото и разбирането на настоящето като път към идващата свобода“ (Протохристова/Protochristova 2011: 8). Именно защото приема миналото, лирическият герой не може да остане безучастен към настоящето. Съществен е моментът за предопределеността на битието, което Ботев конструира по новаторски начин:

Но кажи какво да правя,
кат си ме, майко, родила,
със сърце мъжко, юнашко,
та **сърце**, майко, не трае
да гледа турчин, че бесней
над бащино ми огнище...

(Ботев/Botev 2005: 33)

За разлика от Раковски, при Ботев не примерът на миналото, а кръвната връзка – това, което не можеш да зачеркнеш, стои в основата на избора. Самият избор е предопределен – подобно на героя в „Отлъчие“, избран от времето, Ботевият герой е избран, но по силата на обвързващия закон – кръвния. Закономерността е абсолютна, защото дава отражение и в бъдещето – братята на героя по един (чрез разказа на майката) или по друг (чрез юнаш-

ката песен) начин ще последват същия път. Там, където Раковски разчита на духовна привързаност към делото, Ботев се осланя на родовата предопределеност. Там, където Раковски е абстрактен, Ботев става изключително конкретен.

Целият механизъм, по който двамата автори конструират времето, е белязан от различия. Макар да има значителни сходства във възприятията им за лично угнетение от отминалата младост, всеобща обществена безнадеждност (в елегияте), Ботев не използва активно исторически препратки към славното минало на народа. Разбира се, това може да се приеме като „сигнал за изтощаването и ненужност на историческия разказ“ (Аретов, Чернокожев/Aretov, Chernokozhev 2008: 194). В контекста на цялостната лирика на Ботев обаче все пак наблюдаваме връзки със славното минало. В поемата „Хайдути. Баща и син“ именно Ботев възпява подвизите на Чавдар войвода: „Кой не знай Чавдар войвода,/кой не е слушал за него?“. Подобна идея срещаме и в „Пристанала“, където момата Стояна приставя на юнака Дойчин. Смята се, че Дойчин войвода се спасил от обесване от турците благодарение на магнетичния танц, който изиграл като предсмъртно желание. Дори да не възприемем вероятността Ботев съзнателно да е проектирал неговия образ (нямаме и подобни сведения), той изгражда сюжет, напълно издържан според фолклорната традиция, и го посочва като пример за подражание. В тази връзка можем да разглеждаме асоциациите на Ботев с народното творчество като продължение на историческия план на Раковски. Нещо повече, на места Ботев прави такива препратки „син на Лойола и брат на Юда“, „като че ли цялата световна история присъства в неговото творчество“ (Протохристова/Protohristova 2010: 12). Той използва абсолютната история, неотменимата, хилядолетната история. На него му трябва най-великите предателства и най-великите образци. Свързва несъединимото в линеарен план време, за да използва историята по предназначение – да бъде предпоставка за промяна на настоящето. Особено важно е образецът да бъде достъпен, разбираем. Трябва да ангажира читателя, за да бъде припознат и последван. А за възрожденския читател няма нищо непознато, съхранено и „свое“ от фолклора.

Ако приемем, че фолклорната традиция е нов (колкото е възможно да бъде нов), различен поглед на миналото, ще забележим още равнища на въздействие на Раковски върху Ботев. В повествователния спев „Горски пътник“ (тук ще използвам също и жанровото определение „поема“⁴) имаме едно своеобразно сливане на двата погледа – фолклорно-митологичния и историческия. Асоциациите с великите български царе, честата употреба на топоними и антропоними, важни за „изковаването“ на българската идентичност, целят да представят контраста на миналото с настоящето. За Раковски именно историята крие свещения идеал, който трябва да бъде пожелан и последван. Но той не остава без корени. Авторът подхожда с висок елитаризъм. С помощта на природната картина изплита фолклорно-митологичния, коренния, основополагащия пласт върху историческата действителност. Тя не е просто фон, а активен участник в действието.

Чиста ги българка породила,
С девическо нескверно мляко
Храбро от младости подоила,
Мъчителство гонили далеко!
Кръв свободна мъжеска жарка
В жили им с' е кръгообръщала,
В славни успехи в пъприщ' юнашка
Тах пламенито е пробуждала!

...

В росна да г'е трева приспивала
Под ведро небо без покривка!
Песни юнашки българск' им е пяла
С' сладка и неповинна цалувка!

(Раковски/Rakovski 1983: 186)

Сравнявайки стиховете на Раковски с тези на Ботев в „Хаджи Димитър“, откриваме подобна сюжетна схема:

Настане вечер – месец изгрее,
Звезди обсипят сводът небесен;
Гора зашуми, вятър повее, –
Балканът пее хайдушка песен!

⁴ По-подробно вж. Чернокожев/Chernokozhev 2008: 202.

И самодиви в бяла премена,
Чудни, прекрасни, песен поемнат, –
Тихо нагазят трева зелена
и при юнакът дойдат, та седнат.

Една му с билки раната върже,
Друга го пръсне с вода студена,
Третя го в уста целуне бърже, –
И той я гледа, – мила, засмена!

(Ботев/Botev 2005: 49)

Основната разлика е, разбира се, поводът за грижите – в „Горски пътник“ смисълът е в раждането и отглеждането на юнака, а в „Хаджи Димитър“ – смъртта, своеобразното му завръщане в лоното на природата, която го е родила. Но дори така можем да обвържем двата текста на едно мета- или интертекстуално ниво. Единият като естествено продължение на другия. Началото и краят на един героичен хайдушки живот, който свършва там, където е започнал. А ако възприемем тезата, че смъртта на юнака в „Хаджи Димитър“ е началото на нов, вечен живот, засвидетелстван в колективната памет на народа, тогава наблюдаваме една огледална композиционна употреба. Раковски описва раждането, а Ботев – прераждането. И времевата конструкция в „Хаджи Димитър“ го доказва. Тя е напълно идентична с тази на „Горски пътник“. Хронотопът в „Горски пътник“ обхваща едно денонощие и половина, а в „Хаджи Димитър“ се натъкваме на същото редуване: ден – нощ – ден. При Ботев дори сме свидетели на нова абсолютизация. Ако при Раковски раждането на юнака е в миналото, Ботев представя титаническата му сила в настоящето. Юнакът е вечен паметник – пример, подобно на Атлас, който държи небесата, Караджата задава новия модел за промяна на статуквото, който има своята цена. Това, което е било, пак ще бъде.

Можем да маркираме общи черти в цялостното изграждане на хайдутина и поставянето му във времевия модел. В българската литература за пръв път образът на хайдутина се появява в личното творчество на Раковски (Хаджов/Hadzhev, 1935). Идеята е подобен образ да възплъщава личността, която ще подтикне народа към неговия вътрешен порив за освобождение. Намираме два

такива образа в творчеството на Раковски, които Иван Хаджов разглежда като политизиран и неполитизиран (Хаджов/Hadzhov, 1935). Неполитизираният хайдутин е нараненият, търсещият мъст. Той има дълбоко лична причина да участва в революционната дейност, но идеите му не претърпяват развитие. Такива образи са Драгой и Велко в „Горски пътник“. Неслучайно техните разкази са първи. Сами по себе си те са достойни за уважение, техният юнашки дух не е по-слаб, тяхната смелост и твърдост не е поставена под съмнение. Тази идея за юначност, за еталонност градира в образа на „политизираните“ хайдутини, които са истинският пример. Те търсят всеобщото благо, преодолявайки себе си, и се подчиняват на идеала за юначество. Мъдри Момчил също търси отмъщение, но за всеобщото, за ограбения духовно и материално народ. В разказа на Радой се наблюдава характерен за Раковски мотив – приемствеността между поколенията. Родовата кръв чрез бащините бележки духовно предава нуждата от освобождение. Така се утвърждава заветът между предци и съвременници. Така се изгражда истинската представа за наследство – *сродство по избор*, когато не по плът, а по дух приемеш делото на тези преди теб. Затвърждаване на истинската цел, на истинския хайдутин намираме в словата на войводата:

Друга обаче цел благородна –
вечная слава, име безсмъртно
мъж обожава великодушна,
освобождение общонародно!

...

Бъдем подобни с наши праотци!
Тяхна народи слава сказват,
тии са били храбри юнаци,
техная дела странн'описват!

(Раковски/Rakovski 1983: 274 – 276)

Ботевият хайдутин е един. Сякаш узрял за истинската героичност, той се стреми към идеята за всеобщото благо, като си позволява да еволюира, като че ли в синхрон с личното израстване на Ботев. Ако в „Хайдутин“ Чавдар войвода е ръководен повече от синовното желание да подражава на баща си, в „На прощаване в

1868 г.“ осъзнатата жертва е в името на семейния колектив, в „Борба“ лирическият говорител е яростен защитник на обществената свобода, то в „Хаджи Димитър“ саможертвата вече е факт. Именно тази постепенна градация на образа позволява на Ботев да приравни миналото и настоящето: „какви е деца раждала,/ раждала, ражда и сега/ българка майка юнашка;/ какви е момци хранила,/ хранила, храни и днеска [...]“.

Така основната разлика между Ботев и Раковски се оформя в поетическия подход. Раковски съвсем съзнателно избира да архаизира речта си. Езикът става приемник на „средновековното българско културно наследство“ (Аретов, Чернокожев/Aretov, Chernokozhev 2008: 196). Свързва се с миналото и заедно демонстрират вечната си взаимозависимост. Раковски избира именно всепоглъщащото минало да променя настоящето, за да може от един момент да позволи на творбите си да се отворят към пълнозначно бъдеще, както е в „Ах ти, време“:

Урок о предидущих благоразумно отбери,
в бъдощност благополучна път си отвори!

При Ботев наблюдаваме съвсем друго явление. Неговата реч е много лична, силно експресивна и достъпна. Всяка асоциация с миналото се преживява лично, сега. Всеки персонаж носи личните му възгледи, цялата му лирика е пропита с душевната необходимост да изрази себе си, вярванията си, стремленията си, да се освободи от трагичното си съществуване. Поезията му се развива в настоящето, но ефектът ѝ е абсолютност в съзнанието на читателя, защото има необикновената способност да бъде актуална във всяко време, но също толкова безапелационно има способността да митологизира⁵. Така Ботев се превръща в поет на настоящето, който създава ново минало.

В същността си Раковски и Ботев преследват една и съща цел – да моделират ново настояще. Раковски подчинява целия времеви ред и в частност миналото на една съществена нужда – да се повтори Историята така, че да промени из основи статуквото, а Ботев

⁵ За фактическата митологизация пише Константин Бозвелиев в статията си „Ботйовите песни след Освобождението“. За нея научих от Панов/Panov 2012.

изчиства същото това минало от излишните (непознатите) подробности, оставя основите му и го връща на абсолютното, за да покаже същата предопределеност. Абсолютност в поезията на Ботев има. И я има заради Раковски.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аретов/Aretov 2006:** Аретов, Н. Глава 3. Горски пътник. // *Национална митология и национална литература*. София: Кралица Маб, 2006, 135 – 155. [Aretov, N. Glava 3. Gorski patnik. // *Natsionalna mitologiya i natsionalna literatura*. Sofia: Kralitsa Mab, 2006. 135 – 155.]
- Аретов/Aretov 2008, http:** Аретов, Н. Ботев и поетическите опити на някои от неговите съвременници. // *Слово*, 2008. <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=16405&Level=1>>, 4 януари 2019. [Aretov, N. Botev i poeticheskite opiti na nyakoi ot negovite savremennitsi. // *Slovo*, 2008. <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=16405&Level=1>>, 4 January, 2019.]
- Аретов, Чернокожев/Aretov, Chernokozhev 2008:** Аретов Н. Н. Чернокожев. *Българска литература XVIII – XIX век. Един опит за история*. София: Ану-бис, 2008. [Aretov, N. Chernokozhev, N. *Balgarska literatura XVIII – XIX vek. Edin opit za istoriya*. Sofia: Anubis, 2008.]
- Ботев/Botev 2005:** Ботев, Х. *Стихотворения. Публицистика*. София: Дамян Яков, 2005. [Botev, H. *Stihotvoreniya. Publitsistika*. Sofia: Damyan Yakov, 2005.]
- Блум/Блум 1997:** Bloom, H. *The anxiety of influence*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Панов/Панов 2012:** Панов, А. *Поезията на Христо Ботев. Том I*. София: Александър Панов, 2012. [Panov, A. *Poeziyata na Hristo Botev. Tom I*. Sofia: Aleksandar Panov, 2012.]
- Протохристова/Protohristova 2010:** Протохристова, К. Наблюдения върху интерпретацията на времето в поезията на Ботев. // *Парадокси на неназовимото*. Велико Търново: Фабер, 2010. [Protohristova, K. Nablyudeniya varhu interpretatsiyata na vremeto v poeziyata na Botev. // *Paradoksi na nenazovimoto*. Veliko Tarnovo: Faber, 2010.]
- Раковски/Rakovski 1983:** Раковски, Г. С. *Съчинения. Първи том*. София: Български писател, 1983. [Rakovski, G. S. *Sachineniya. Parvi tom*. Sofia: Balgarski pisatel, 1983.]
- Хаджов/Hadzhov 1935:** Хаджов, И. Образът на хайдутина у Ботйова и Раковски. // *Златороз*, 1935, год. XVI, кн. 6. [Hadzhov, I. Obrazat na haidutina u Botiova i Rakovski // *Zlatorog*, 1935, god. XVI, kn. 6.]